

J. Ensor
in
briefvorm

Leesvoorbeeld

Herwig Todts

J. Enson
in
briefvorm

P E L C K M A N S

Alle afgebeelde documenten en kunstwerken komen uit het KMSKA-archief en de KMSKA-beeldbank.

p. 64 Clemens Sels Museum Neuss,

p. 142 Museum Ludwig Keulen, p. 148 MSK Gent

Inleiding

*Sur l'expérience Van Gogh
en andere onbekende documenten
uit het Ensorarchief van het KMSKA*

Toen ik in 1989 in het bureau van de hoofdconservator van het KMSKA, de eminente kenner van Ensors tekeningen, Lydia M.A. Schoonbaert, een snelcursus 'Ensor' kreeg, bleef de opgegeven lectuurlijst beperkt tot de artikelen van professor Marcel De Maeyer – ook vandaag nog hoogst relevant –, *Ensor, cet inconnu* van Francine Legrand en het lijvige boek dat Paul Haesaerts (1901-1974), gelauwerde pionier van de kunstdocumentaire, in 1957 publiceerde over het leven en het werk van James Ensor. Haesaerts realiseerde inderdaad baanbrekende kunstdocumentaires waarin hij Picasso en andere kunstenaars filmde door een glazen plaat heen zodat je als kijker zonder omwegen kon zien hoe de trefzekere hand van een Picasso moeiteloos met een paar verfstreken op de achterzijde van de glazen plaat een bloemenvaas transformeerde in een duivel. Haesaerts contacteerde Ensor in de loop van de jaren twintig. Samen met zijn broer Luc werkte hij aan *Flandre. Essai sur l'art flamande depuis 1880: l'impressionisme* (1931), waarin Ensor de hoofdrol speelt. Dit merkwaardige boek is in feite een beeldessay met overvloedige reeksen curieuze, maar vaak misleidende vergelijkingen van details uit verschillende schilderijen van moderne Belgische kunstenaars. In het boek dat u nu in de hand hebt, leert u dat Ensor dankbaar vaststelde dat al die details zijn werk in ieder geval wel eer aandeden.

Haesaerts was een ondernemende man. In de loop van de jaren twintig ging hij samenwerken met Elisabeth, de dochter van Valerius De Saedeleer, die in Etikhove een atelier voor moderne wandtapijten had. Haesaerts nam het initiatief om van Ensors belangrijkste schilderij, *De intrede van Christus in Brussel in 1889* (1888-1890), een karton op kalkpapier te maken met het oog op de realisatie van een wandtapijt. Het wandtapijt zelf werd pas enkele jaren geleden gerealiseerd, maar een spoor van het initiatief van Haesaerts vindt de lezer ook in dit boek. Aan de vooravond van Ensors overlijden bezocht Paul Haesaerts Ensor opnieuw in Oostende en maakte de enige bestaande filmbeelden van de 89-jarige kunstenaar op stap in de stad en thuis aan de piano. Maar op de truc met de glazen plaat worden we jammer genoeg niet getrakteerd. In het verhaal van de waardering en mythevorming rond Ensor speelt de film *Masques et visages de James Ensor* van Paul Haesaerts een belangrijke rol. Maar de overvloedig geïllustreerde en gedocumenteerde monografie die Haesaerts enkele jaren later publiceerde, is nog steeds een belangrijke bron van informatie. Inmiddels beschikken we over een geleidelijk aan groeiende hoeveelheid uitgaven van primair bronnenmateriaal. De meest recente is meteen ook de belangrijkste: *Avec le noble crayon ... Lettres de James Ensor à la famille Rousseau* (2021) bevat 374 brieven die door James Ensor en zijn zus Mitche van 1883 tot 1924 werden gezonden aan zijn Brusselse vrienden professor Ernest en Mariette Rousseau-Hannon en hun zoon Ernest jr. Het echtpaar Rousseau-Hannon verwierf een uitgelezen verzameling schilderijen, tekeningen en etsen van Ensor en komt ook in dit boek af en toe ter sprake naar aanleiding van publicaties of tentoonstellingen. Het Ensorarchief van het KMSKA bevat zelfs een nooit eerder gepubliceerde brief van James Ensor aan Mariette Rousseau.

Ten tijde van de retrospectieve die hoofdconservator Walther Vanbeselaere in 1951 organiseerde, verwierf het KMSKA ongeveer 650 tekeningen van kunsthandelaar Jozef Janssens. Tegelijkertijd verwierf

het museum ook een klein ensemble documenten: schriften uit Ensors studietijd aan de Academie voor Schone Kunsten in Brussel met allerlei notities maar ook met enkele kladversies van brieven; een exemplaar van de dagboeken die Ensor in de jaren dertig bijhield; enkele manuscripten en wat fotomateriaal. Hoe Janssens zo kort na het overlijden van de kunstenaar in het bezit is gekomen van deze documenten en honderden tekeningen weten we niet precies. De enige nabestaanden van de kunstenaar waren Alexandrine, de dochter van zijn zus, en Jules Daveluy, de zoon van Alexandrine. De verdeling van Ensors nalatenschap verdient meer aandacht. Ensor had een ruime vrienden- en kennissenkring in Brussel, in Luik en in Antwerpen. Zo heeft hij ongetwijfeld intens gecorrespondeerd met de broer van Mariette Rousseau-Hannon, de dichter en criticus Théo, met wie hij ook goed bevriend was en die misschien wel Ensors intellectuele mentor is geweest. Ensor moet zeker ook uitvoerig hebben gecorrespondeerd met de vele liefhebbers in Brussel en Antwerpen die schilderingen, tekeningen of, zoals Cléomir Jussiant, een reeks ingekleurde etsen wilden kopen.

Een deel van de documenten die in het bezit bleven van Alexandrine Daveluy, haar zoon Jules en kleindochter Juliette werd in 1996 door het KMSKA aangekocht. Het gaat om fotomateriaal, handschriften en typoscripten, briefkaarten en brieven aan, maar ook van James Ensor. Een aantal van deze brieven zijn onmiskenbaar kopieën, kladversies en exemplaren die Ensor om een of andere reden wel schreef maar niet verzond. Daardoor vormt dit een bijzonder intrigerend ensemble en een belangrijke bron van informatie. Wie had ooit verwacht dat Ensor na de opheffing van de kunstenaarskring Les XX zelf het initiatief zou nemen om een nieuwe kring op te richten? We wisten niet dat een deel van de goederen, onder andere siervoorwerpen uit Japan en China, die Ensors moeder en tante in hun winkel in Oostende en Blankenberge verkochten, geleverd werd door de fameuze kunsthandelaar Siegfried Bing, die in Parijs de galerie L'Art Nouveau

uitbaatte. Bing wilde het werk van Ensor in Parijs tentoonstellen maar dat ging kennelijk niet door. Wellicht omdat Ensor een tentoonstelling kreeg in de galerie van het tijdschrift *La Plume*. Op weg naar kennissen in Luik houdt Ensor even halt in Brussel om aan zijn moeder een prentkaart te sturen met een reproductie van zijn *Lampenjongen* (1880) uit het museum in de hoofdstad. En dan zijn er onbekende teksten zoals Ensors bedenking over Van Gogh. Vergeten we inderdaad niet dat Ensor niet alleen de auteur is van een uitzonderlijk gevarieerd beeldend oeuvre maar daarnaast ook de componist van muziek voor een ballet, *La Gamme d'amour* (1911), én een *peintre-écrivain* wiens 'superlificoquantieuze', 'wonderbaarachtiglijk' geformuleerde satire en activistisch proza een verrassend rijke bron van informatie is over Ensors maatschappelijke én artistieke opvattingen. Hand in hand met het materiaal-technische onderzoek dat door het Ensor Research Project wordt uitgevoerd, wordt de kennis van Ensors leven en werk dankzij een kritisch onderzoek van zijn opvattingen uitgebreid en meer dan eens ook gecorrigeerd.

De verzameling documenten in het Ensorarchief van het KMSKA is zeer divers. Sommige zijn intrigerend 'intiem', andere zonder meer zakelijk. Momenteel bereidt het KMSKA de onlinepublicatie voor van alle documenten: het document zelf, de transcriptie, de Nederlandse en de Engelse vertaling. Dat is een initiatief van het team collectie-informatie van het KMSKA. Onderzoekers en belangstellenden van Kaapstad tot Vancouver zullen op die manier toegang krijgen tot het archiefmateriaal. Voor deze publicatie werd een selectie gemaakt van briefkaarten en brieven van en aan Ensor, aangevuld met foto's en documenten. De selectie getuigt van de verrassende rijkdom van het Ensorarchief van het KMSKA en laat meteen ook de kunstenaar en zijn vrienden en kennissen zelf aan het woord. Ze wordt chronologisch gepresenteerd en waar nodig van korte toelichtingen voorzien.

Herwig Todts

Uitnodiging voor het
gemaskerd bal in de
Academie voor Schone
Kunsten in Brussel in
1878.

James Ensor,
Het burgersalon, 1881.

Ensor maakte tijdens zijn studietijd aan de academie in Brussel kennis met de avant-garde en toonde in 1881 bij de Brusselse avant-gardekunstkring La Chrysalide *Het burgersalon* (1881) onder de titel *Un salon, impression*. Later wijzigde hij de titel in *Le salon bourgeois / Het burgersalon*. In een schriftje noteerde Ensor een kladder voor een brief aan het toonaangevende progressieve kunsttijdschrift *L'Art moderne*.

Aan mijnheer de directeur van L'Art moderne, Brussel (1881).

Mijnheer,

Ik heb vernomen dat men van plan is een nieuwe jury samen te stellen, bestaande uit kunstenaars van de jonge school, om voor jonge kunstenaars de toegang tot de driejaarlijkse tentoonstellingen te vergemakkelijken, waarvan zij over het algemeen ten onrechte worden weggestuurd om de eenvoudige reden van partijdigheid, daarom haast ik me u mijn handtekening te sturen en verzoek ik u ermee te doen wat u het beste lijkt.

Met de meeste hoogachting,

James Ensor, lid van La Chrysalide.

CARTE POSTALE
POSTKAART

(Côté réservé à l'adressé. — Zijde voor het adres alleen.)

Monsieur Ensor.
Flutiste
rue de Flandre, coin
du boulev^d Vanheythem
Ostende

Briefkaart van Victor Gilsoul aan Ensor, 1891.

Muziek was van cruciaal belang voor Ensor. Hij imiteerde zijn geliefde componist Richard Wagner op de piano en componeerde muziek voor een ballet, *La Gamme d'amour* (1911). Naar verluidt had hij altijd een tinnen fluitje op zak. Zijn vriend Victor Gilsoul (1867-1939) zendt Ensor een briefkaart, gericht aan Mijnheer Ensor, Fluitist in Oostende.

Mijn beste Ensor,

Ik heb zojuist de fluit die u zo graag wilde hebben bij de spoorwegen afgeleverd. Neemt u me niet kwalijk dat ik veilig en wel in Brussel ben aangekomen. Het spijt me dat ik u ontstemd heb. De beste wensen voor mijn vriend Paul. Als mijnheer Verhaeren er is, doe hem dan de groeten van mij.

Met vriendelijke groet,
Victor Gilsoul

William Degouve de Nuncques, *Kermiswagen*, KMSKA.

Ensor behoort met Théo van Rysselberghe, Fernand Khnopff en andere vooruitstrevende kunstenaars tot de stichtende leden van de avant-gardekring Les XX, die van 1884 tot 1893 spraakmakende tentoonstellingen zal organiseren in Brussel. Les XX wordt geleid door de twintig kunstenaarsleden en in 1893 beslist de secretaris van de kunstkring Octave Maus in overleg met de andere leden om Les XX te vervangen door een veel lucratiever initiatief, la Libre esthétique. Het is een kunstkring waarin de rol van verzamelaars en kenners groter is en die tot 1914 tentoonstellingen organiseert. Ensor wil graag met William Degouve de Nuncques (1867-1935) en andere kunstenaars een nieuwe kunstenaarskring oprichten.

Oostende, september 93

Mijn beste Degouve,

Ik heb indirect vernomen dat Les XX ontbonden is en er een nieuwe groep is opgericht. Ik heb geen idee wat de samenstelling daarvan is. Weet u daar iets van? Het beste lijkt mij een serieuze en homogene groep van fijne kunstenaars bij elkaar te brengen.

Ik heb er onlangs in Oostende over gepraat met de heren Doudelet en Melchers en zij zijn absoluut vóór de oprichting van een nieuwe groep ter vervanging van Les XX.

We dachten meteen aan u en hopen dat u zich aansluit. Dit zijn de fijne kunstenaars die wij hebben gekozen: W. De Gouve de Nuncques, Henry De Groux, Ch. Doudelet, Ensor, Frédéric, Gaspard, Marguerite Holeman, Laermans, Minne, Melchers, Jan Toroo enz., enz.

U ziet dat het een degelijke groep is, in staat om vertrouwen in te boezemen.

Een groep die bestaat uit zulke figuren is uiteraard superieur aan die van de afvalligen van Les XX. Want zij kunnen zich niet bevrijden van bepaalde leden met meer invloed dan talent, die aan de tentoonstellingen van Les XX altijd iets ordinairs en kleinburgerlijks gaven, iets clichés.

Met de kunstenaars die wij kiezen, hoeven we dat gevaar niet te vrezen en kunnen we een tentoonstelling zonder weerga organiseren.

Laat ons per kerende weten of we op u kunnen rekenen.

We willen u vooral verzoeken om de grootste discretie, want als de leden van Les XX te weten komen wat we van plan zijn, zouden ze ons voor kunnen zijn en de kunstenaars rekruteren die wij willen uitnodigen. We zouden net als Les XX elk jaar een tentoonstelling organiseren. Voor de functie van secretaris kunnen we kiezen. We zouden bijvoorbeeld Demolder of Verhaeren kunnen vragen. Een secretaris is altijd wel te vinden, en daar is nog tijd voor.

Wij kijken uit naar uw antwoord.

Beste groeten,

James Ensor

Op de rugzijde van de brief bestemd voor Siegfried Bing noteerde Ensor een versie van een intrigerende brief aan een onbekende correspondent. Deze brief voegt een nieuw element toe aan Ensors onbekende liefdesleven: verliefd op Mariette Rousseau-Hannon, halve avontuurtjes met jongedames, verloofd met Augusta Boogaerts, een oudere vrijgezel voor wie geen enkele bezoeker veilig was, homoseksueel verliefd op de jonge zoon van Mariette Rousseau-Hannon, of asexueel?

Ik ben erg opgetogen over uw amusante multiplexen, u lijkt de richting van de theaterkunst op te gaan. Uw brieven zijn een genot. Ik heb me goed vermaakt tijdens het lezen van uw brief en ik zal zeker een uitvoering van een van uw stukken bijwonen. U vindt uzelf te lelijk om actrice te zijn, maar u vergist zich! U heeft echt het juiste figuur voor dit werk. Smal gebouwd, slank, soepel, golvend haar, prikkelende blik, vol vuur, gewelfde lippen, hoge wreven, ik weet niet, zonder u te willen vleien, schoon wezen, maar alle charmes zijn in u verenigd en ik weet niet echt volgens welke denkbeeldige reden u lelijk zou zijn, want u, u bent zulk een geraffineerde, stralende en aanbiddelijke ster. U schrijft dat u weifelt over uw reis hiernaartoe en dat het beter zou zijn als u niet kwam omdat vertrekken u zo verdrietig maakt. Helaas. Het is inderdaad erg lastig, want het is waar dat vertrekken verdrietig is, maar bij terugkomst is het zo aangenaam er weer te zijn. Trouwens, men kan ook vertrekken om terug te komen, maar ik wil u niets aan- of afraden en ik raad u aan, zelfs als u gelukkig en tevreden bent, om niet te reizen, blijf waar u bent.

Uit uw brieven blijkt dat u zich uitstekend bezighoudt, met paardrijtochtjes en ...

Ik kan u niets interessants meedelen, ik leid een monotoon leven. Onlangs ben ik weer in de grote duinen geweest en heb ik bij de vreselijke en vieze boeren uit de bergen gegeten.